

Hashemi, Michaela

J. A. Komenský a irénismus

Slavica litteraria. 2023, vol. 26, iss. 2, pp. 39-45

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2023-2-4>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79435>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20240202

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

J. A. Komenský a irénismus

Michaela Hashemi (Brno)

Abstrakt

Zjištění, že myšlenka irénismu je celoživotním Komenského tématem, je již dostatečně známá. V našem příspěvku ji deskribujeme především na základě výběru ze tří edic (*Apoštol míru J. A. Komenský*, 1949; *J. A. Komenský, O sobě*, 1989, a *Cesta světla*, 2009) a doplňujeme vzhledem k tématu další konkretizace. Jmenovitě zmiňujeme zvláště Komenského díla *Angelus Pacis*, *Via Lucis* (a *Consultacionis brevissima delineatio* jako základ textu *Via lucis*). Větší pozornost věnujeme zejména spisu *Gentis Felicitas*, jehož myšlenky pokládáme ve srovnání s předchozími uvedenými Komenského texty za více aktuální. Dále se v souvislosti s Komenského dílem *Unum Necessarium* zabýváme citacemi z proroka Eliáše mírovou myšlenku zvýrazňujícími.

Klíčová slova

Komenský; irénismus; *Gentis Felicitas*

Abstract

Comenius and Irenicism

The finding that the idea of irenicism is a lifelong theme of Comenius is already well known. In our paper, we describe it mostly as choice on the basis of three editions (*The Aspostle of Peace J. A. 1949; J. A. Comenius, About Myself*, 1989, and *The Path of Light*, 2009) and supplement it with further details in view of the topic. Notably, we mention in particular the works of Comenius such as *Angelus Pacis*, *Via Lucis* and *Consultacionis brevissima delineatio* (as the basis of the text *Via lucis*). We pay more attention to the text *Gentis Felicitas*, whose ideas we consider to be more topical compared to the previous text of Comenius. Furthermore in connection with the work of Comenius *Unum Necessarium* we deal with quotations from the Prophet Elijah with a peaceful idea highlighting.

Key words

Comenius; irenicism; *Gentis Felicitas*

Jak známo, myšlenka o trvalém míru je Komenského ústředním tématem, a tvoří součást jeho tzv. pyramidy založené na přesvědčení, že mírového života lze dosáhnout zlepšením všeobecné vzdělanosti. Slovo mír se nachází v jednom z názvů Komenského díla, konkrétně *Angelus Pacis* [Anděl míru] a je obsaženo jako červená nit ve všech jeho dílech ostatních. Současně existuje i novodobá kniha dílo Komenského popularizující s názvem *Poutník míru* (1949).¹

My se dnes zaměříme především na tematizace irénismu, a to zejména na základě tří edic, přičemž na vzniku jedné z nich vykazujeme ediční podíl. Máme na mysli knihu *Cesta světla* (2009).² V jejím nejrozsáhlejších Komenského textu, po němž byl celek pojmenován, tedy v *Cestě světla* [v originále *Via Lucis*], napsaném Komenským v letech 1641–1642 v Anglii (vydaném až v roce 1668 v Amsterdamu) je takové poselství už zjevné. Ve vztahu k míru autor formuluje myšlenku, že nejen nemravnost světa, ale i zmatky a války může přemocť světská moudrost, na niž se musejí podílet lidé jako boží spolupracovníci, rozvíjející vzdělání, církevní i politické uspořádání, a tak připravovat spasení lidstva: spravedlivý a dokonalý věk.

Komenského představa mírového života je spojena s jeho přesvědčením o vědeckém pokroku, jakkoliv je limitována (na rozdíl např. od filozofického díla Descartova, s nímž Komenský, jak známo, rozmlouval v Amsterdamu) jeho náboženským přesvědčením o výsledném Kristově království a jeho určující roli. Svou vizi Komenský spojuje se spasením lidstva, veřejným pokojem a mírem a aktuálně – vzhledem ke svému celoživotnímu traumatu exulanta – dodává, že přijde „až každý bude pokojně žít na svém místě.“³

V jiné citaci z Komenského textu *Cesta světla* s tematizací mírové myšlenky nacházíme překvapivě formulaci z umělecky výrazného textu psaného Vavřincem z Březové u příležitosti husitského vítězství v bitvě u Domažlic 1431 [*Carmen insignis Coronae Bohemiae*, v překladu *Píseň slavné Koruny české*] v parafrázi Komenského vyskytující se až v závěru textu v následující podobě: „*Moc pravdy vyzbrojená světlem poznání jest nepřekonatelná, a přijde s ním čas, že národové rozkují meče své v radlice a oštěpy své v srpy a dřevce v motyky a nepozdvihne se již národ proti národu a nebudou se více učiti boji.*“⁴

V dané souvislosti je patrný jak Komenského optimismus, tak celoživotní naivita spocívající v jednostranném přecenění vzdělanosti, v případě daného spisu podporovaná filozofií Angličana Francise Bacona (1561–1626). Právě díky kontaktům s ním, ale pře-

1 Autorem stručného úvodu a doslovu je Josef Polišenský; citace z českých spisů Komenského vybral a úvod opatřil Radovan Krátký; latinské texty připravil k vydání taktéž s úvodními pasážemi ve vlastním překladu Václav Stejskal.

2 Její text vznikl prací Jana Kumpéry, autora rámcových částí s ediční přípravou Michaely Hashemi. Kniha obsahuje celkem čtyři Komenského tematicky rozmanité, původně latinsky napsané spisy v (českém) překladu opatřené úvodem a vysvětlivkovým aparátem (*Via lucis, Angelus pacis, Gentis Felicitas, Ventilabrum sapientiae*).

3 Srov. KUMPERA, Jan – HASHEMI, Michaela: *Cesta světla*. Podlesí: ALMI, 2009, s. 15.

4 V překladu J. B. Čapka z padesátých let 20. století to jsou verše: *A tehdy meč se změnil v pluh// a oštěp v srp, jak slíbil Bůh// a zbraně se pak roztaví// ve zvon, jež nás pozdraví. ... Národ již meče nezdvihne// souseda válkou nestihne/ neb krásou míru, soužití//, budou se všichni těšiti.* In: HEŘMANSKÝ, František – ČAPEK, Jan Blahoslav (Eds.): *Vavřinec z Březové: Husitská kronika – Píseň o vítězství u Domažlic*. Praha: Svoboda, 1979.

devším se Samuelem Hartlibem,⁵ schopným organizátorem, autorem několika pozoruhodných textů a Komenského příznivcem, byl kvůli svým pedagogickým dílům v anglickém prostředí třicátých let 17. už ceněný, a pozvaný na podzim 1641 do Londýna tzv. anglickými komeňiány (reformně naladěnými vlivnými anglickými osobnostmi). Proto též vzniká počátkem Komenského pobytu v Londýně jeho první primárně pro anglické prostředí určený reformní text [v originále *latinsky Consultacionis brevissima delineatio*, v překladu *Kratický náčrt porady*], a to jako jádro budoucího spisu *Via lucis*. V něm Komenský navrhuje cestu k míru prostřednictvím reformy anglických škol a smíření se církví. Sám anglický pobyt, nakonec oproti původnímu plánu jen devítiměsíční, zmařený vypuknutím anglické revoluce znamenal tedy nejen nerealizování Komenského reformních plánů tehdejšího anglického vzdělání a jeho systému, ale i Komenského intenzivní práci na tématu míru, jakkoliv byla *Via lucis* po dokončení rukopisu na jaře roku 1642 tedy vydána až po dlouhých 26 letech v Amsterdamu s věnováním anglické Královské učené společnosti.

Ještě více tematizována je myšlenka míru v již zmíněném Komenského spise *Angelus Pacis*, napsaném i vydaném roku 1667, nejspíš též v Amsterdamu. V dané souvislosti je pozoruhodná jeho novodobá pětijazyčná jazyková mutace (kromě latiny a češtiny) francouzská, anglická a německá.⁶ Sám text svým rozsahem v porovnání s předchozím pojednaným *Via lucis* (o dvaadvaceti poměrně rozsáhlých kapitolách) obsahuje stručně napsaných šedesát paragrafů k míru primárně soustředěných. Vznikl totiž jako aktuální poselství určené mírovému jednání v nizozemské Bredě u příležitosti ukončení námořní obchodní války mezi Anglií a Nizozemím.

Tato válka znamenala pro Komenského další zásadní životní zklamání, protože šlo o boj dvou protestantských velmocí, jejímuž vzniku Komenský do té doby nevěřil: zdroj válečných konfliktů až dosud vnímal jako možný konflikt pouze mezi katolictvím a protestanstvím, případně islámem a křesťanstvím.⁷ Jednání v Bredě (tedy v roce 1667) se již stárnoucí (68letý) Komenský zúčastnil ve stylizovaném starozákonním oděvu proroka a tištěné exempláře textu *Angelus pacis*, jejichž pořízení ho zřejmě finančně vyčerpalo, rozdával.⁸ Taková jeho aktivita vyvolala mezi nesporně pragmatickými politiky nejspíš nejen jistý druh oživení, ale zřejmě i despekt k osobnosti, jakkoli v obou prostředích

5 Hartlibův archiv (Hartlib Papers) obsahuje největší sbírku komeňián mimo Českou republiku. Srov. též KUMPERA, Jan, op. cit., s. 14. – Hartlibova role v Komenského životě je zjevná už např. z edice MOLNÁR, Amedeo – REJCHRTOVÁ, Noemi: *Jan Amos Komenský: O sobě*. Praha: Odeon: 1989, srov. s. 201–214. – Kritické vydání Komenského korespondence srov. J. A. Comenii *Opera omnia / Dílo J. A. Komenského 26/I: Kritické vydání Komenského epistolografie srov. Korespondence. Část I, 1628–1638 / Epistulae. Pars I, 1628–1638*. Eds. STEINER, Martin – HAVELKA, Tomáš – URBÁNEK, Vladimír – BOK, Václav – KLOSOVÁ, Markéta – SLAVÍKOVÁ, Marcela – STORCHOVÁ, Lucie – ŠOLCOVÁ, Kateřina. Praha: Academia, 2018.

6 Srov. KUMPERA, Jan – HASHEMI, Michaela: *Cesta světa*. Podlesí: ALMI, 2009, s. 169.

7 Srov. HASHEMI, Michaela: *Ke stereotypu zobrazování Turka ve starší české literatuře*. In: PAVLINCOVÁ, Helena (Ed.): *Filosofie jako životní cesta. Ad honorem Jan Zouhar*. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 153–157.

8 Srov. KUMPERA, Jan – HASHEMI, Michaela: *Cesta světa*. Op. cit., s. 171.

známé a uznávané, což musel Komenský nepochybně do značné míry (s hořkostí stáří)⁹ registrovat.

V tomto textu, který vznikl z politické potřeby usmířit blízké národy, tedy Angličany a Nizozemce, se objevují v porovnání s textem *Via lucis* ve větší míře Komenského chiliastické vize o „příchodu Kristova tisíciletého království“ a mezi jeho tematizací trojího světla nápravy nacházíme nejen revelace, a pansofii, ale i myšlenku samohybného stroje (perpetuum mobile), k níž se Komenský vrátil v posledních letech svého života, a doufal, že jeho konstrukce a praktické využití prospěje celému lidstvu.¹⁰

Přes nepochybné zatížení dobovými, dnes již neaktuálními tématy, nacházíme však v tomto citovaném Komenského textu (autorova stáří) několik moderních myšlenek typu umělecky pojatých formulací, např. „*aby přátelství, sousedství, smlouvy, vzájemnost a náboženství nebyly jen pouhými slovy, nýbrž skutečností, nikoliv mrtvou neplodnou, nýbrž živou a životodárnou*“. Naopak převážně aktuální se stala Komenského tvorba pojednávající o míru v rámci sousedství národů v jeho spisku *Gentis Felicitas* [Štěstí národa, asi z roku 1654, spadající do Komenského uherského pobytu na dvoře Jiřího II. Rákócziho], v němž je právě sousedství národů a jejich blaho tematizováno, opět tedy především ve vztahu k míru.

Mír Komenský vždy vnímal jako základní prioritu, a proto jej zahrnuje hned do tří bodů z jeho osmnácti, pojmenováších dle jeho koncepce, „stupňů národního štěstí“, přičemž v souvislosti se čtvrtým bodem je pojednáno o sousedech, kteří „neohrožují“; s pátým je uvedena „dobře zajištěna obrana proti sousedům špatným“ a se šestým pak „vnitřní mír“.¹¹ Zde citované myšlenky byly Komenským rozpracovány od čtyřicátých let sedmnáctého století v jeho autorské prioritě, díle *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (*Obecná porada o nápravě věcí lidských*) v jejím nedokončeném šestém díle, to jest *Panorthosii* čili *Všenápravě*.¹²

Konkretizujeme-li Komenského zmíněné tři body textu *Gentis Felicitas* v jeho aplikaci na soudobou situaci Sedmihradska, není naplněn ani jeden z nich pro mír potřebných, i proto, že jeho obyvatelé neužívají navzájem jednoho jazyka a jsou obklopeni sousedy, ze kterých mají neustálý strach.¹³ Základním problémem Sedmihradska je v intencích Komenského nedostatečná péče o výchovu a vzdělání a rozervanost náboženství (par. XV a XVI). Mírová myšlenka je jako priorita štěstí národa i pointou posledního, 140. paragrafu Komenského textu, jako přání k Bohu slovy „*Poroučej i dnes, Bože v síle své! Posil, co jsi vykonal v nás! Rozptyl národy, které chtějí válkám!* [...]“¹⁴

V druhé námi pojednané edici nazvané *Apoštol míru J. A. Komenský*, která je metaforickým pojmenováním Komenského celoživotního úsilí, nacházíme citace týkající se tématu překvapivě málo. V kapitole „*Pokoj jest tichost ducha, sprostnost srdce*“ je to úvodní motto

9 K takovým pocitům nesporně v posledních dvou letech Komenského života přispělo kvůli jeho vizionářským tezími ironické odmítnutí jeho celoživotních snah Samuelem Maresiem. Srov. též úvod A. Molnára v edici *Jan Amos Komenský: O sobě*, s. 20–23.

10 Srov. edici *Cesta světla*. Op. cit., s. 170 (text *Anděl míru*).

11 Tamtéž, s. 226 (text *Štěstí národa*), s. 220 a 221.

12 Srov. kritické vydání ad <https://www.academia.cz/opera-omnia-19-i-komensky-jan-amos-academia-2014>.

13 Srov. edici *Cesta světla*. Op. cit., s. 226 (text *Štěstí národa*).

14 Tamtéž, s. 253 (text *Štěstí národa*).

z Komenského díle *Unum Necessarium*, jmenovitě citací „*Neboť válka je cosi zvířeckého, lidem sluší lidskost a mírnost [...]*“.¹⁵ V kapitole profilované více k našemu tématu jsou to dva odstavce věnované přímo Komenskému vyznání o jeho snahách irénických, a to opět z právě citovaného spisu (*Unum necessarium*).¹⁶

V dané souvislosti si zasluhuje pozornosti citace eliššovské¹⁷ (Elišše proroka), jehož Komenský opakovaně uvádí nejen v souvislosti s mírem, ale jehož si cenil i pro jeho znalosti technické. A ilustrativní je v dané souvislosti následující citace z kapitoly desáté právě citovaného textu: „*Jiným trudným a obtížným labyrintem, bylo pro mě studium irénické, to jest touha a rozličné snahy, jak usmířiti (když by se to zalíbilo Bohu) křesťany sváříci se o víru, což je škodlivé a velmi záhubné. Skoro nic z toho dosud nevyšlo na světlo, ale snad přece jen něco vyjde. Nevyšlo proto, že někteří jsou nesmiřitelní a moji důvěrnější přátelé soudili, že není vhodná doba vystavovat se jejich neukojitelné nenávisti. Snad přece jen vyjde proto, že nakonec je třeba poslouchat více Boha než lidi a báti se více Boha než lidí.*

Nyní byly doby, jaké viděl Eliáš [zvýraznila M. H.] pod Orebem, jenž se neodvažoval vyjít ze své jeskyně, když zřel, jak před Hospodinem – kde nebylo Hospodina – jde veliký a silný vítr, rozvracející hory a rozrážející hory, i zemětřesení a oheň, ale přijde čas, kdy se dá slyšet hlas tichý a volno bude Eliášovi [zvýraznila M. H.] vyjít a slyšeti mluvícího Boha a mluvit zase k Bohu a jeho lidu [...]

A tato zarputilost křesťanů stát jeden proti druhému a snaha mnohých mužů – která až dosud byla marná – usmířit je, způsobila, že jsem začal doufat a věřit, že je lépe léčit celek než část – když by byl totiž podán obecný lék celému nemocnému tělu, a nejen náplast na hlavu, nohu, bok atd. To jest, rozvedl jsem své přání smířit všechno lidstvo (které se nikde nemůže shodnout, pokud jde o věci, je samotné a Boha) a poohlédnout se i po prostředcích a způsobech, jak by se to mohlo stát.“

Komenský dále reflektuje, že už před třiceti lety se jeho přátelé rozhodli vydat text uvedeným tématem se zabývající Komenského *Předchůdce vševědy*, který získal kontroverzní, řečeno novodobým hodnocením až agresivní reakci v tom smyslu, že je opovázlivostí, pokud se jeden člověk odvažuje radit všem ostatním. Komenský tak také vysvětluje svoje otálení s novým textem na téma irénismu, jakkoliv se obhazuje moudrým výrokiem „*že není třeba nazývat opovázlivostí, jestli někdo důvěřuje dobré věci..., protože všichni sedíme ve velkém divadle světa. Cokoliv se zde děje, týká se nás všech.*“¹⁸

V dané souvislosti nutno rozlišit Komenského všeobecné irénistické snahy zúročené především v právě citovaném spise a jeho další texty související s aktuálními církevními spory, například v jeho raném textu *Cesta pokoje* z roku 1637, s potřebou církevního míru, zvláště mezi českými exulanty, jmenovitě v daném případě Lešenskými a Pernskými.

Odkazem na eliššovské citace jsme se dostali z hlediska našeho tématu ke třetí námi pojednané edici *Jan Amos Komenský, O sobě*. Její autoři Amedeo Molnár a Noemi Rejchrtová v ní ilustrovali prostřednictvím úryvků z Komenského díla, převážně korespondence, autorův život a dílo chronologicky. S tématem irénismu v textu knihy souvisí především ukázky

15 Srov. edici POLIŠENSKÝ, Josef – KRÁTKÝ, Radovan – STEJSKAL, Václav (Eds.): *Apoštol míru J. A. Komenský*. Praha: Československý spisovatel – ELK, 1949, s. 82.

16 Srov. tamtéž, s. 109.

17 Srov. též úvod A. Molnára v edici *Jan Amos Komenský: O sobě*. Op. cit., s. 11.

18 Srov. edici *Apoštol míru J. A. Komenský*. Op. cit., s. 110.

z díla *Truchlivý I* (1623) působivě popisující válečné běsnění třicetileté války na českém území.¹⁹

V našem příspěvku konečně nelze nezmínit Komenského výstavbu textů, v nichž se samozřejmě opírá o koláže z biblických centonů, v případě svých mírových témat však spíše dílčí citace, frekvenčně většinou o knihu Žalmů i Proroků, často tedy souvisejících s tématem eliášovským.²⁰

Sumarizujeme-li tematiku irénismu v Komenského díle, tak nejprve uvádíme známé zjištění, že patří k jeho ústředním. Zabýval se jím jak ve svých raných spisech, nejprve s myšlenkou smíření církví, tak především ve svých textech o celosvětovém míru, jak náboženském, tak politickém, přičemž takové texty postupně koncipoval po celý svůj tvůrčí život, a jeho témata o dílčím náboženském míru a míru všeobecném se zpravidla prolínala. V tomto smyslu se řadí zejména jeho spisy *Via lucis*, *Gens felicitas*, *Angelus pacis* a konečně nedokončený šestý díl jeho *Panorthosii* stejně jako další text jeho stáří *Unum necessarium* k těm nejpodstatnějším.

Literatura

HASHEMI, Michaela: *Ke stereotypu zobrazování Turka ve starší české literatuře*. In: PAVLINCOVÁ, Helena (Ed.): *Filosofie jako životní cesta*. Ad honorem Jan Zouhar. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 153–157.

HAVELKA, Tomáš: *Skrytý tajemství Božích poklad: Biblické citace v českých spisech Jana Amose Komenského*. Praha: NLN, 2019.

HEŘMANSKÝ, František – ČAPEK, Jan Blahoslav: *Vavřinec z Březové: Husitská kronika – Píseň o vítězství u Domažlic*. Praha: Svoboda, 1979.

KOPECKÝ, Milan (Ed.): *Truchlivý I*. In: *Opera omnia* 3. Praha: Academia, 1978, s. 19–65.

KUMPERA, Jan – HASHEMI, Michaela: *Cesta světla*. Podlesí: ALMI, 2009.

MOLNÁR, Amedeo – REJCHRTOVÁ, Noemi: *Jan Amos Komenský: O sobě*. Praha: Odeon, 1989.

POLIŠENSKÝ, Josef – KRÁTKÝ, Radovan – STEJSKAL, Václav: *Apoštol míru J. A. Komenský*. Praha: Československý spisovatel – ELK, 1949.

SOLEIMAN POUR HASHEMI, Michaela: *On Comenius's Approaches to the Biblical texts in his Manual or Core of the Whole Saint Bible*. *Bohemica litteraria* 19. Brno: Masarykova univerzita, 2016, č. 1, s. 29–39.

Internetové zdroje

[https://komeniologie.flu.cas.cz/en/publications /= Opera omnia J. A. Comenii/](https://komeniologie.flu.cas.cz/en/publications/=Opera%20omnia%20J.%20A.%20Comenii/)

19 Kritické vydání srov. KOPECKÝ, Milan (Ed.): *Truchlivý I*. In: *Opera omnia* 3, s. 19–65.

20 Srov. SOLEIMAN POUR HASHEMI, Michaela: *On Comenius's Approaches to the Biblical texts in his Manual or Core of the Whole Saint Bible*. *Bohemica litteraria* 19. Brno: Masarykova univerzita, 2016, č. 1, s. 29–39; HAVELKA, Tomáš: *Skrytý tajemství Božích poklad: Biblické citace v českých spisech Jana Amose Komenského*. Praha: NLN, 2019.

prof. PhDr. Michaela Soleiman pour Hashemi, CSc.

Ústav české literatury

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika

Soleiman-pour-Hashemi@seznam.cz (2255@mail.muni.cz)

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

